

# Archeologia współczesności

pod redakcją Anny I. Zalewskiej

Warszawa 2016

Pierwszy Kongres Archeologii Polskiej  
Tom 1

Archeologia współczesności

Redaktor serii: Zbigniew Kobyliński

Redaktor tomu: Anna I. Zalewska

Recenzent tomu: Arkadiusz Marciniak

Redakcja techniczna: Alina Jaszewska, Jolanta Rudzińska, Hanna Pilcicka-Ciura

Skład i layout: Bartłomiej Gruszka

Korekta: Zbigniew Kobyliński, Anna I. Zalewska

Opracowanie graficzne rycin: Alina Jaszewska, Dariusz Górski

Tłumaczenia podpisów pod ryciny: Anna Kinecka

Projekt okładki: Anna Witwicka

Na okładce wykorzystano zdjęcie autorstwa Maksymiliana Rigamontiego

Autorzy artykułów ponoszą odpowiedzialność prawną i finansową  
za zamieszczone w tomie ilustracje

Publikacja wydana ze środków Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich  
Oddział w Warszawie

© Copyright by Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział w Warszawie, 2016

© Copyright by Zarząd Główny Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich, 2016

© Copyright by Autorzy, 2016

ISBN 978-83-938131-1-7

ISBN 978-83-914666-0-5

Adres redakcji:

SNAP Oddział w Warszawie

Ul. Długa 52, 00-241 Warszawa

tel. (48) 22 50 44 866

e-mail: snapsekretariatwaw@wp.pl

Druk:

Janusz Bieszczad

ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa

## Spis treści

Zbigniew Kobyliński <i>Słowo wstępne</i>	13
Anna I. Zalewska <i>Od Redakcji</i>	17
ZAKRES PROBLEMOWY ARCHEOLOGII WSPÓŁCZESNOŚCI W POLSCE	
Anna I. Zalewska <i>Archeologia czasów współczesnych w Polsce. Tu i teraz</i>	21
ARCHEOLOGIA MARTYROLOGII XX WIEKU	
Maria Magdalena Blombergowa <i>Archeologowie a Zbrodnia Katyńska</i>	43
Marian Głosek <i>Z problematyki badań cmentarzy polskich oficerów i służb państwowych zamordowanych w 1940 roku przez NKWD na terenie Rosji</i>	55
Andrzej Kola <i>Archeologia cmentarzysk katyńskich w Charkowie (Piatichatki) i Kijowie (Bykownia)</i>	65
Dominika Siemińska <i>Archeologiczne struktury grobowe totalitaryzmu II wojny światowej na majdanie średniowiecznego grodziska we Włodzimierzu Wołyńskim na Ukrainie</i>	91
Olaf Popkiewicz <i>Poszukiwania mogił ofiar rzezi wołyńskiej na terenie Ukrainy na podstawie wyników prac archeologiczno-ekshumacyjnych w Ostrówkach i Woli Ostrowieckiej</i>	107

## ARCHEOLOGIA WSPÓŁCZESNYCH KONFLIKTÓW ZBROJNYCH

Anna I. Zalewska <i>Archeologie współczesnych konfliktów zbrojnych jako praktykowanie prospołecznej archeologii. Przykład wartości epistemologicznej i aksjologicznej</i>	125
Jacek Woźny <i>Zagrożone zasoby źródłowe archeologii II wojny światowej w regionie kujawsko-pomorskim</i>	141
Andrzej W. Świąch <i>Wraki jednostek z I i II wojny światowej. „Mokre groby”. Dziedzictwo. Niebezpieczne obiekty</i>	149
Jakub Wrzosek <i>(Nie)zapomniana mogiła. Grób masowy żołnierzy bolszewickich poległych pod Ossowem w sierpniu 1920 roku</i>	159
Wiesław Więckowski <i>Ossów – pochówek żołnierzy bolszewickich poległych w Bitwie Warszawskiej 1920 roku. Analiza bioarcheologiczna</i>	179
KONTEKSTY ARCHEOLOGII WSPÓŁCZESNOŚCI – APLIKACJE	
Maciej Trzciniński <i>Archeologia sądowa – możliwości i kierunki badawcze</i>	189
Krzysztof Szwagrzyk <i>Archeologia zbrodni jako źródło katharsis społeczeństw postkomunistycznych</i>	197
Paweł Konczewski <i>Historia współczesna w konfrontacji ze źródłami archeologicznymi. Badania epizodów II wojny światowej i okresu powojennego</i>	207
Joanna Borowska i Ryszard Cędrowski <i>Ślady nieobecnej obecności mieszkańców dawnej dzielnicy żydowskiej w Warszawie</i>	225
Piotr Wawrzyniak <i>Badania archeologiczne XIX-wiecznego cmentarza staromarcińskiego w Poznaniu</i>	233
<i>Noty o autorach</i>	251

## Archeologie współczesnych konfliktów jako praktykowanie prospołecznej archeologii. Przykład wartości epistemologicznej i aksjologicznej archeologii Wielkiej Wojny

### ARCHEOLOGIE WSPÓŁCZESNYCH KONFLIKTÓW. WPROWADZENIE

Archeologia współczesnych konfliktów<sup>1</sup> (AWK) urosła w ciągu ostatniej dekady do rangi uznanej poddziedziny archeologii, dedykowanej badaniu, konserwacji śladów materialnych w miejscach konfliktów historycznych oraz nadawaniu im wartości prospołecznej. Definiując koncepcję archeologii konfliktów (AK), w której zawiera się zarówno AWK, jak i badania wydarzeń o odleglejszej chronologii, podkreślić należy, że jest to wciąż doskonałe pod względem metodycznym i metodologicznym pole dociekań wielodyscyplinarnych (o potencjale transdyscyplinarnym).

Archeologia konfliktów<sup>2</sup> nie ogranicza się do badania jedynie pól bitew, co uzasadnia jej semantyczne odróżnienie od archeologii pól bitewnych<sup>3</sup>. AK nie wyczerpuje się też w bada-

niu samych bitew ani wielkich wojen na skalę międzynarodową, lecz uwzględnia wszelkie dostępne informacje odnoszące się do danego konfliktu, problematyzując je antropologicznie<sup>4</sup>.

Zakres przedmiotowy archeologii współczesnych konfliktów obejmuje materialny wymiar konfliktów XX i XXI wieku, na każdym ich poziomie oraz nieustannie zmieniające się, wielowymiarowe następstwa tych konfliktów<sup>5</sup>.

---

jest nienatrafienie na pozostałości z innych okresów czy wydarzeń podczas jego realizowania; Sutherland i Holst 2005: 1-2.

<sup>4</sup> Por. Bleed i Scott 2011; Nicolis, Ciurletti i De Guio (red.) 2011; Saunders 2013.

<sup>5</sup> Zakres i przedmiot badań archeologii konfliktów nieustannie poddawany jest dyskusji, co rodzi pewne napięcia na tym polu, ale co warto optymistycznie uznać za produktywne. Na przykład Sutherland i Holst 2005 w komentarzu do jednej z prac, w której autor podjął się studia z zakresu archeologii konfliktu (Dorn red. 2003, 7) sarkastycznie podkreślają, że na 64 stronach poświęconych temu zagadnieniu tylko 1/8 z jednej strony została poświęcona na pola bitwy jako takie (*battlefields themselves, that is, to the sites where conflict actually took place*): „The remainder of that document discusses Britain’s defensive sites, prisoner of war camps, cold war bunkers and airfields etc. Very few of these topics cover the physical remains of actual conflict. This example illustrates the problems associated with the archaeology of battlefields – they are rarely discussed because of their apparently vague and ephemeral nature. However, the contrary is true: battlefields are repositories of a vast amount of significant and virtually untapped historical information” (Sutherland i Holst 2005).

---

<sup>1</sup> Ang. *modern conflict archaeology*: zob. Saunders (red.) 2004.

<sup>2</sup> Zob. Scott, Babits i Haecker 2009.

<sup>3</sup> Archeologia pól bitewnych jest szerokim pojęciem, powszechnie używanym do określenia dyscypliny archeologii badającej konflikty czasów starożytnych lub historycznych. Pojęcie „archeologia pola bitwy” jest nieco mylące, ponieważ koncentruje ono uwagę bardziej na badaniu wydarzenia, a nie wyłącznie miejsca, w którym do niego doszło. Określenie „archeologia bitwy” jest więc często wykorzystywane jako bardziej precyzyjny opis tej dyscypliny. Jednak archeologia bitwy powinna w rzeczywistości być włączona jako jeden z celów projektu zajmującego się badaniem bitwy, gdyż praktycznie niemożliwe

W sposób wyraźny poszerza się w obszarze AWK charakter zadawanych pytań badawczych. Odnoszą się one zarówno do materialnych pozostałości samych pól bitew, jak i śladów po zapleczech frontów, miast etapowych, fabryk broni czy do pomników i praktyk pamięci. W zakres przedmiotu badań wchodzi także obozy jenieckie, obozy eksterminacji, obozy zagłady i powiązane z nimi „doły śmierci” i cmentarze<sup>6</sup> oraz pojedyncze (również anonimowe) mogiły – zawsze jednak w ścisłym i wieloaspektowym powiązaniu z szerokim kontekstem konfliktu<sup>7</sup>. Tym samym poszerzany jest tradycyjny zakres badań archeologicznych poprzez uwzględnienie kultury materialnej konfliktu, wykraczającej poza sztywne granice pola bitwy czy nawet linii frontu jako takiej<sup>8</sup>.

Wraz z ukształtowaniem się tej perspektywy w pełnoprawną poddziedzinę wiedzy archeologii zaczęli coraz częściej odnosić się kompleksowo do problematyki związanej z szeroko rozumianą antropologią konfliktu, w tym m.in. do „zachowań” i „wzorców kulturowych” względem rzeczy i miejsc<sup>9</sup>.

Warte uwagi są zarówno wartość poznawcza, jak i aksjologiczna koncepcja archeologii konfliktów, w tym archeologii współczesnych konfliktów. Wynika to z samej natury przedmiotu badań, ale i z faktu, że aktywni na tym polu badacze jako równie istotne traktują zarówno wartość merytoryczną odkryć związanych z badaniami materialnych pozostałości po nieodległych w czasie konfliktach, jak i ich złożoną, często problematyczną wartość społeczną<sup>10</sup>. Szczególnie wart rozpoznania i wyeksponowania jest związek tak ukierunkowanej archeologii

z „praktykami pamięci” (zwłaszcza z pamięcią żywą czy „komunikacyjną”)<sup>11</sup> (ryc. 1). Związek ten niejako wymusza bliższe powiązania AWK ze studiami nad pamięcią<sup>12</sup>. Poprzez te powiązania archeologia staje się formą kreowania, pielęgnowania i odzyskiwania pamięci<sup>13</sup>. Zawiera się w tym również potrzeba refleksyjnego nadawania znaczeń społecznym miejscom i krajobrazom pobitewnym, miejscom kaźni, cmentarzom i „dołom śmierci”, pomnikom, memorabiliom, *etc.* (ryc. 2). Zza tego pozornie oczywistego stwierdzenia wyłania się poważna kwestia odpowiedzialności oraz sprawczości archeologów<sup>14</sup>, ponieważ sposób, w jaki będzie pamiętana przeszłość jest pochodną metod w prezentacji danych i ich infrastruktury:

„Prezentacja informacji i funkcjonowanie jej infrastruktury jest zależne od istnienia danych, meta danych, standardów i klasyfikacji, te zaś z kolei opierają się na powszechnie przyjętym zobowiązaniu do ich stosowania. Takie zobowiązania nie tylko kształtują charakter przeszłości generowanych przez praktyki naukowe, lecz również narzucają niejako horyzonty przyszłych prac. Obserwacje te okazują się szczególnie trafne w kontekście archeologii, ponieważ wszelkie akty manifestacji archeologicznej są jednocześnie aktami pamięci”<sup>15</sup>.

AWK stwarza konieczność uwzględniania we współczesnej refleksji na temat minionych konfliktów, obok wszelkiego typu danych i źródeł, w tym źródeł pisanych, ikonograficznych, historii mówionej, również wszelkiego rodzaju „praktyk pamięci”, które odnoszą się do badanych konfliktów – zarówno tych po-

<sup>6</sup> Konieczne należy tu podkreślić, że dowody zbrodni (w tym cmentarze i ukrywane przez oprawców miejsca grzebania jeńców) były wielokrotnie przedmiotem badań i na tym polu archeologia polska ma ogromne osiągnięcia; zob. m.in. Góra 1996, 2000; Kola 2005; Głosek 2006.

<sup>7</sup> Zob. np. Early 2013; Schneider 2013.

<sup>8</sup> Saunders 2002; Schofield, Klausmeyer i Purbrick (red.) 2006; Pollard i Banks 2008; Birkett-Rees 2012.

<sup>9</sup> Saunders 2003; González-Ruibal 2008; Saunders i Cornish 2009.

<sup>10</sup> Zob. np. Hall, Basarin i Lockstone-Binney 2010.

<sup>11</sup> Jako „praktyki pamięci” rozumiane są tu zachodzące jednocześnie akty upamiętniania, tj. eksplicacji („dokumentacji”) i skazywania na zapomnienie oraz sposób, w jaki ich manifestacje przenoszone są do przyszłości; zob. Olsen, Shanks, Webmoor i Witmore 2012: 104-112.

<sup>12</sup> Saunders 2001; Moshenska 2010; Buchli 2010; Borić (red.) 2010.

<sup>13</sup> Zalewska 2012 i (w druku).

<sup>14</sup> Zalewska 2013, 2013a, 2014 (tam dalsza literatura i rozwinięcie tego zagadnienia).

<sup>15</sup> „*Archaeological manifestations are simultaneous acts of memory*”; Olsen, Shanks, Webmoor i Witmore 2012: 104; jeżeli nie zaznaczono inaczej, tłumaczenia są dziełem autorki.

zostawiających po sobie ślady materialne, jak i pozostałych. W efekcie rozwój AWK stanowi jedno z bardziej intrygujących wyzwań stojących przed współczesną archeologią historyczną<sup>16</sup>. Wyzwanie to wymaga wielorakiego namysłu i zaangażowania oraz specyficznych konceptualizacji odnoszących się do wartości epistemologicznych, aksjologicznych, do pragmatyki pamięci czy kwestii reprezentacji tzw. biografii miejsc, krajobrazów, rzeczy, które nie są wolne od dylematów. Jeden z nich odnosi się do odpowiedzi na pytania o to, „co wynika z tego, co wiemy”, jaką to ma wartość oraz czy i jak wiedza pozyskana w procesie praktykowania AWK może wpływać na naszą współczesność? Inny dylemat przejawia się w bardziej lub mniej wprost artykułowanym zarzucie / podejrzeniu o repetytywność archeologii względem historii. Powszechnym pytaniem kierowanym do badaczy zajmujących się archeologią współczesnych konfliktów jest to o jej potencjał poznawczy. Zainteresowani odbiorcy dociekają, na ile archeologia jest w stanie uzupełnić to, co już „wiemy” ze źródeł historycznych?

#### WARTOŚĆ EPISTEMOLOGICZNA ARCHEOLOGII WSPÓŁCZESNYCH KONFLIKTÓW

W sensie epistemologicznym, tj. odnoszącym się do relacji między poznawaniem a rzeczywistością, w kontekście których kluczowe są takie pojęcia jak prawda, sądy, wiedza, uzasadnianie (od gr. ἐπιστήμη – wiedza, umiejętność, zrozumienie i λόγος – nauka, myśl), na ostatnie z powyższych pytań można odpowiedzieć na wiele sposobów. Można na przykład wyekspozować fakt, że wieloaspektowość wojny daje pole do oryginalnych badań niemal każdej dyscyplinie, bez ryzyka ich jałowości. Dowodzą tego liczne opracowania mono- i wielodyscyplinarne, z których każde (jeśli oparte na solidnych podstawach badawczych<sup>17</sup>) może stanowić inspirację, wyzwanie, podstawę do formułowania kolejnych pytań badawczych, odnoszących się zarówno do historycznych, jak i współczesnych konfliktów oraz – co, jak mi się wydaje – może się okazać

<sup>16</sup> Por. Zalewska w tym tomie.

<sup>17</sup> Tak jak np. Huzarski i Czupryński (red.) 2012; Kruszyńska 2013; Scott, Babits i Haecker 2009.



**Ryc. 1.** Jeden z setek zadbanych cmentarzy Wielkiej Wojny w Belgii (fot. A. Zalewska)

**Fig. 1.** One of a hundred well-cared for cemeteries from the Great War in Belgium (photo by A. Zalewska)



**Ryc. 2.** The Menin Gate Memorial to the Missing w Ypres – pomnik ku pamięci żołnierzy zaginionych w akcji w Ypres, nazywanym „Miastem Pokoju”, Belgia (fot. A. Zalewska)

**Fig. 2.** The Menin Gate Memorial to the Missing at Ypres – commemorating soldiers missing in action at Ypres – “The City of Peace”, Belgium (photo by A. Zalewska)

wkrótce kluczowym zagadnieniem dla AWK – do ich powiązań.

Ponieważ wojny, bitwy i inne przejawy konfliktogennej natury ludzkiej są jednymi z bardziej podatnych na czynniki propagandowe elementów historii, to również częstym zjawiskiem są rozbieżności między narracjami na ich temat a ich faktycznym (pozostawiającym ślady materialne) przebiegiem. Mity, przekształcenia i „legendy” narosłe wokół wydarzeń cechujących się ładunkiem emocjonalnym, jaki dla danej grupy czy narodu niosą ze sobą tego typu wydarzenia, są na tyle znaczące, że nierzadko uniemożliwiają poznanie ich faktycznego przebiegu *post factum*. W efekcie historycy nie zawsze są w stanie zobrazować przebieg czy nawet lokalizację danego konfliktu<sup>18</sup>. Jednocześnie, z uwagi na wielorakie znaczenia łączone z historycznymi pobojuwiskami<sup>19</sup> (często rozbieżne np. dla agresorów i obrońców oraz zmienne w czasie, z uwagi na ich wartość polityczną, ideologiczną, propagandową czy tożsamościowotwórczą) – odnoszące się do nich źródła historyczne pozostawiają wiele znaków zapytania, w tym intencjonalnych przemilczeń i luk poznawczych.

Ponadto wojna, walka, bitwa jest dla niemal każdego jej uczestnika przeżyciem niezwykle subiektywnym, głównie z powodu znacznego ładunku emocjonalnego, jaki niesie za sobą udział w walce<sup>20</sup>. Dlatego niezmiernie cenne przekazy kombatantów, stanowiące obok oficjalnych dokumentów wojskowych podstawę narracji historycznych, często dają rozbieżny w szczegółach obraz danej sytuacji z przeszłości. Nie wyklucza to ich znaczącej roli dla poznawania obrazów wojen XX wieku, stwarza jednak przestrzeń do zagospodarowania dla archeologii<sup>21</sup>.

<sup>18</sup> Podnosząc ten wątek, Paweł Zawadzki (2010) zilustrował go przywołaniem pól bitew, na których potrzeba badań archeologicznych była inspirowana nie tylko brakiem pewności co do ich precyzyjnego umiejscowienia, ale także wolą narodu oraz czynnikami politycznymi, jak np. badania pod Legnicą (Siedlak 1961), Grunwaldem (zob. Rajewski 1963; Nadolski 1991; Mielczarek, Nadolski, Nowakowski i Odoj 1992), Beresteczkiem czy Mohaczem.

<sup>19</sup> Niektóre z pobojuwisk zyskują status miejsc pamięci, inne wypierane są ze świadomości społecznej; por. Zalewska 2012 i (w druku).

<sup>20</sup> Sutherland i Holst 2005: 5.

<sup>21</sup> Por. Zawadzki 2010.

Odpowiadając na pytanie o to, na ile archeologia jest w stanie uzupełnić to, co już wiemy, warto odnosić się do konkretnych zagadnień, które zawierają się w spektrum archeologii współczesnych konfliktów. Tak na przykład w kontekście archeologii Wielkiej Wojny w Polsce, jeśli teza, że już „wiemy” ze źródeł pisanych wszystko, co chcielibyśmy i / lub co powinniśmy wiedzieć na temat przyczyn, specyfiki i następstw działań wojennych z lat 1914-1915 nad Rawką i Bzurą byłaby zasadna – to badania archeologiczne na tym terenie nie miałyby sensu. Tak jednak nie jest. Co więcej, za niewłaściwe i nienaturalne dla procesu poznawczego uważam konfrontacyjne postrzeganie źródeł pisanych i materialnych, na zasadzie formuły jeśli nie „p” to „m”. Relacja między nimi jest w pełni wynikowa i w praktyce faktycznie działa relacyjnie (co obrazuję poniżej). Historia i archeologia w odniesieniu do badań konfliktów XX wieku to system naczyń połączonych, które się nawzajem uzupełniają, nie mogąc bez siebie funkcjonować.

Jeśli porównamy historię (odnosząc się przecież bardzo kompleksowo do problematyki wojny<sup>22</sup>) np. do aorty, będącej największą tętnicą człowieka, która dzięki licznym rozgałęzieniom doprowadza krew tętniczą do wszystkich tkanek, to archeologia w tej metaforze odgrywałaby rolę serca – życiodajnej pompy. Mimo że tylko jego lewa komora jest połączona za pomocą zastawki aortalnej z aortą, to aorta ‘wykazuje’ się niezbędnością również w stosunku do wielu innych organów i niepoliczalnej ilości komórek, a wadliwe funkcjonowanie serca i / lub aorty kończy się zapaścią. Stąd pytania: czy badania archeologiczne przynoszą coś, czego nie wiedzielibyśmy (w wyniku badań historycznych), można by strawestować i zapytać: czy pracę mózgu (i jego dociekania m.in. na temat życia i śmierci w okopach na froncie wschodnim) zawdzięczamy aorticie czy sercu?

Na przykład dzięki źródłu pisanemu możemy się dowiedzieć, że jeden ze sztabów dywizji i kompanii pionierów został przeniesiony na skraj lasu, na południe od pewnej miejscowości, gdzie powstały rozległe zabudowania obozowe, po tym jak w kwietniu 1915 roku zostały tam wysadzone potężne składy amunicji.

<sup>22</sup> Olejnik (red.) 2006 (tam dalsza literatura).

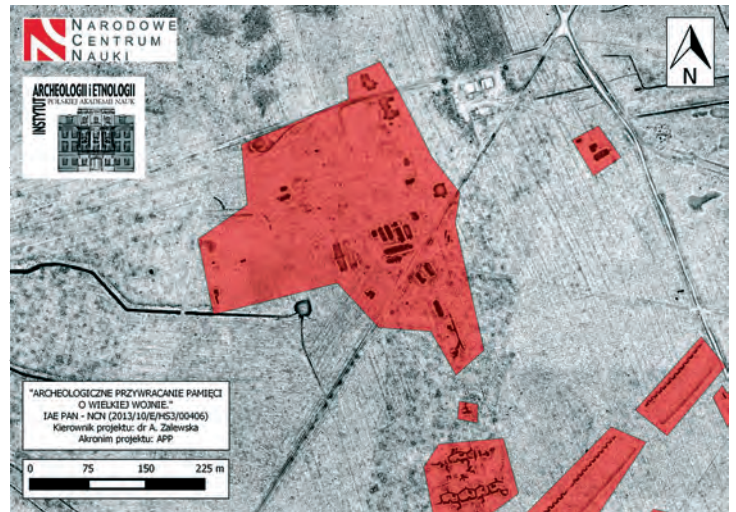


Weryfikując tę informację poprzez kwerendę archiwalną, można ją doprecyzowywać m.in. o kolejne archiwalne odniesienia. Stopniowo odnajdywane i uszczegółowiane informacje, choć fragmentaryczne i niepełne z punktu widzenia narracji historycznej, okazują się kluczowe dla pytań, które mogą postawić w odniesieniu do tego wydarzenia archeolodzy, tj. np. o zasięg pola rażenia wybuchu (co w narracji historycznej oznaczać będzie rozpoznanie jego skali w sposób bardziej precyzyjny niż tylko „znacząca” czy „porażająca”).

Odnajdując potwierdzenie tego typu sytuacji poprzez materialne jej pozostałości, dzięki właściwie zaprogramowanej strategii badań, pojawia się również możliwość na poznanie możliwie precyzyjnej lokalizacji kwatery sztabu dywizji z sąsiadującymi z nią budynkami. Również wyniki analiz destruktywów, które tam zalegają, dostarczyć mogą informacji na temat faktycznego wyposażenia żołnierzy na froncie wschodnim, która często różniła się od tej potencjalnie rozpoznawalnej na podstawie tzw. wykazów zaprowiantowania. Zwłaszcza w odniesieniu do żołnierza armii carskiej czym innym jest tzw. przepisowe zaprowiantowanie żołnierza, do którego mamy wgląd poprzez źródła pisane, a czym innym jego faktyczne wyposażenie, zwłaszcza po wielomiesięcznym mozole wojny pozycyjnej, która w przywołanym tu przypadku, tj. nad Rawką i Bzurą, trwała przez 9 miesięcy – do lipca 1915 roku.

Ponadto wyniki analizy warstw stratygraficznych i układu zalegania znalezisk ruchomych nie tylko będą skutkowały pogłębieniem wiedzy archeologicznej o procesach depozycyjnych i podepozycyjnych właściwych wojnie uprzemysłowionej, ale też mogą skłonić np. historyków czy socjologów do zadawania kolejnych pytań badawczych (np. w odniesieniu do jednej konkretnej rzeczy czy – co bardziej prawdopodobne – do bardzo wielu z nich), na które odpowiedzi mogą być poszukiwane w źródłach pisanych bądź mówionych.

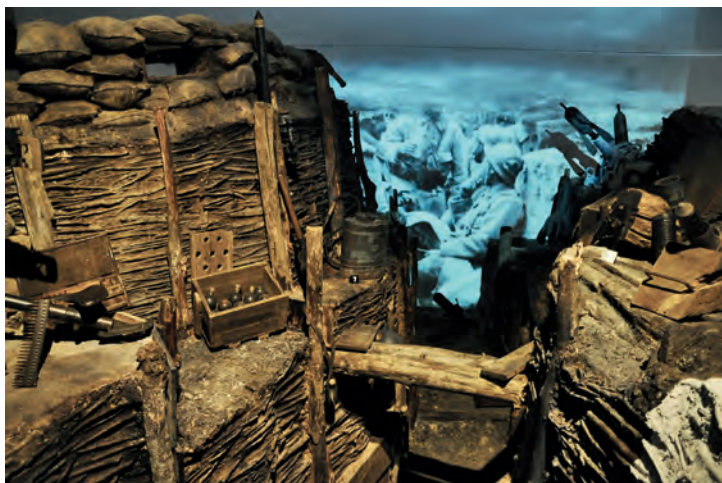
Bez trudu można sobie też wyobrazić, że mogłoby być odwrotnie, np. zlokalizowany zostałby materialny ślad wstępnie zinterpretowany jako pozostałość przyfrontowej katastrofy sprzed stu lat, typu lej, krater czy inna bardziej złożona terenowa forma własna. Po jego szczegółowym rozpoznaniu i zadokumentowaniu w terenie



**Ryc. 3.** Wizualizacja (SVF) danych uzyskanych dzięki lotniczemu skanowaniu terenu (Aerial Laser Scanning – ALS), które są pomocne w wytypowaniu terenowych form własnych do weryfikacji terenowej i dalszej interpretacji, m.in. w oparciu o źródła historyczne (copyright APP 2014)

**Fig. 3.** SVF visualization of data from Aerial Laser Scanning (ALS) useful for identifying the forms of terrain for verification in the field and subsequent interpretation, e.g., using historical sources (copyright APP 2014)

ny i tak trwa. Ponieważ obiekt ten jest i trwa. Gdy jego weryfikacja terenowa potwierdza związek z Wielką Wojną, staje się on otwartym problemem badawczym i źródłem potencjalnym (w rozumieniu Jerzego Topolskiego), które nie jest afiliowane z żadną dyscypliną naukową na zasadzie wykluczenia – jeśli nie historia, to archeologia. W proces wnioskowania włączane są (powinny być) wszystkie dostępne nam źródła wiedzy. Zdarza się też, że w źródłach pisanych znajdowane są elementy pomocne w dalszej interpretacji. Nie zawsze jednak tak się dzieje. Nie zawsze też informacje zawarte w źródłach pisanych pokrywają się ze stanem odzwierciedlanym (w sfragmentaryzowanej formie materialnej) przez pozostałości rozpoznawane archeologicznie. Na przykład badania nad Wielką Wojną nad Rawką (1914-1915) utwierdzają archeologów w przekonaniu, że rzeczywistość opisana w źródłach pisanych często mija się znacznie z realiami życia frontowego. Czym innym jest np. instrukcja budowania ziemianek, z którą ruszali na front żołnierze, a czym innym budowane w pośpiechu i na podmokłym terenie wysokich brzegów Rawki faktyczne ziemianki, których profile w toku badań archeologicznych rozpoznajemy.



**Ryc. 4.** Re-prezentacja życia okopowego w czasie Wielkiej Wojny na Froncie Zachodnim, Musée de la Grande Guerre du Pays de Meaux, Francja (fot. A. Zalewska)

**Fig. 4.** Re-presentation of the life in the trenches on the Western Front during the Great War in a display at the Musée de la Grande Guerre du Pays de Meaux, France (photo by A. Zalewska)

W polu archeologii współczesnych konfliktów kluczowe wydaje się jednoczesne otwarcie się na wszelkiego rodzaju dane (źródła) dostępne lub wywołane. Również za istotny należy uznać fakt, że gdyby nie doszło do konfrontacji poznawczej z konkretną formą terenową, odnalezioną dzięki badaniom archeologicznym, czy z konkretnym zabytkiem ruchomym, nie można wykluczyć, że nigdy nie byłyby postawione specyficzne pytania źródłom pisanim bądź mówionym. Również gdyby informacja pozyskana poprzez lekturę źródła pisanego nie zainspirowała archeologa do poszukiwań materialnych pozostałości danego procesu czy wydarzenia, nigdy nie stałyby się one przedmiotem badań.

W odniesieniu do konfliktów, które wydarzyły się w czasach współczesnych (w XX i XXI wieku) archeologia oferuje niejako niezależne źródła informacji – potencjalnie inspirujące dla specjalistów innych dyscyplin. Często są one nieuchwytnie z perspektywy źródeł pisanych. Można je wykorzystywać w połączeniu z dokumentacją obejmującą przykładowo mapy, plany, osobiste zapiski czy raporty wojskowe, aby budować w ten sposób pełniejszą (również pod względem geolokalizacji) narrację na temat zdarzeń z przeszłości.

Podkreśla ten fakt m.in. Jessie Birkett-Rees (2012) na podstawie własnych doświadczeń z badań nieinwazyjnych nad materialnymi pozostałościami największej operacji desantowej z czasów I wojny światowej, która miała miejsce na półwyspie Gallipoli (nad Morzem Egejskim, u wejścia do cieśniny Dardanele), między kwietniem 1915 i styczniem 1916 roku, w wyniku której było prawie 400 tys. zabitych i rannych. W odniesieniu do tego obszaru australijska badaczka obrała za cel wykazanie, że dzięki połączeniu nowoczesnych nauk przestrzennych ze źródłami historycznymi i metodami archeologicznymi uzyskujemy zupełnie nowy sposób interakcji z zagadnieniami kultury materialnej konfliktu i upamiętnienia. Wykazując praktyczną przydatność badań geoprzestrzennych w kontekście zagadnień archeologicznych, uwypukliła ona znaczenie nowoczesnych technologii pozyskiwania i obróbki danych przestrzennych dla badań interdyscyplinarnych, dla rozszerzenia zakresu archeologii konfliktu oraz w ramach nowo powstającej dziedziny humanistyki cyfrowej<sup>23</sup>.

W kontekście tego typu założeń i badań w pełni zasadny wydaje się pogląd, że I wojna światowa, która dopiero niedawno odeszła z zakresu żywej pamięci i jest od wielu lat badana przez historyków, obecnie staje się przedmiotem badań archeologów, ponieważ to właśnie perspektywa archeologiczna daje największe nadzieje na ujawnienie nowych informacji na temat pozostałości materialnych pierwszego globalnego konfliktu uprzemysłowionego<sup>24</sup> (ryc. 4).

Zagadnienie to zasługuje na zgłębienie również na gruncie polskim, gdzie dodatkowo do działań w zakresie archeologii współczesnych konfliktów mobilizuje: a) problematyczność „naszości” Wielkiej Wojny, której wschodnio-frontowy dramat rozegrał się w znacznej mierze na terenie dzisiejszej Polski właśnie oraz b) pilna potrzeba zadokumentowania i objęcia opieką

<sup>23</sup> Birkett-Rees 2012. Technologie geoprzestrzenne należą do najprężniej rozwijających się w ostatnich dziesięcioleciach obszarów badawczo-projektowych wykorzystywanych coraz powszechniej we wszystkich niemal obszarach życia i archeologia, otwierając się na nie, może na tym bardzo wiele zyskać.

<sup>24</sup> Birkett-Rees 2012: 2-3.

konserwatorską unikalnych terenowych form własnych związanych bezpośrednio z działaniami wojennymi oraz tych pośrednio z wojną i materialną pamięcią o niej sklejonych.

Również stymulująca do działania w zakresie rozpoznawania materialnego dziedzictwa Wielkiej Wojny na terenie Polski jest pula nowych informacji w postaci danych geoprzestrzennych<sup>25</sup>.

Z epistemologicznego punktu widzenia zainteresowanie tego typu danymi pozycjonuje dyskurs archeologiczny w bardzo ciekawym miejscu. Staje się ona beneficjentem szeroko rozumianego „zwrotu przestrzennego” (*spatial turn*<sup>26</sup>), który również w naukach humanistycznych stworzył platformę, na której możliwe staje się budowanie związków pomiędzy naukami geoprzestrzennymi a dziedzinami takimi jak historia czy archeologia. Aktualnie potencjał (w tym podstawy do wnioskowania o obszarach dotychczas niedostępnych, jak np. te silnie zalesione) aplikacji pozwalających na przenoszenie najnowszych osiągnięć technologii

geoprzestrzennych na grunt różnego rodzaju archeologicznych projektów badawczych wydaje się wręcz nieograniczony.

Archeologia bardzo skorzystała na dynamicznym rozwoju „humanistyki przestrzennej” (*spatial humanities*)<sup>27</sup>, poprzez którą rozumiem, za Davidem J. Bodenhamerem, Johnem Corriganem i Trevorem M. Harrisem, taką humanistykę, która ma na celu reorientację, a nawet „zrewolucjonizowanie” nauk humanistycznych, przez krytyczne wdrażanie technologii umożliwiających wnioskowanie z danych geoprzestrzennych oraz przez wywoływanie tego typu danych humanistycznymi pytaniami badawczymi.

Należy przy tym podkreślić, że analizy przestrzenne tradycyjnie stanowią obszar zainteresowań archeologii, co przejawia się w tworzeniu szczegółowych planów stanowisk, w analizach sposobów rozprzestrzeniania się czy przemieszczania ludzi w przeszłości oraz w obrazowaniu sieci osadniczych i sposobów wykorzystywania przestrzeni w przeszłości. Konceptje i techniki geoprzestrzenne nie są w odniesieniu do całej archeologii w istocie niczym nowym. To jednak, co stanowi nowość i w sposób bardzo wyraźny wpływa na specyfikę badań (z mojego punktu widzenia – zwłaszcza na polu studiów nad materialnymi pozostałościami niedawnych konfliktów), to obserwowany w ostatnich latach gwałtowny wzrost liczby innowacyjnych zastosowań metodologii przestrzennych, wynikający w znacznym stopniu z lepszej dostępności i przystępności cenowej podstawowych technologii geoprzestrzennych, w tym GIS (*Geographic Information Systems*), geofizycznych metod prospekcji, danych ALS (*Airborn Laser Scanning*)<sup>28</sup> czy aerofotografii.

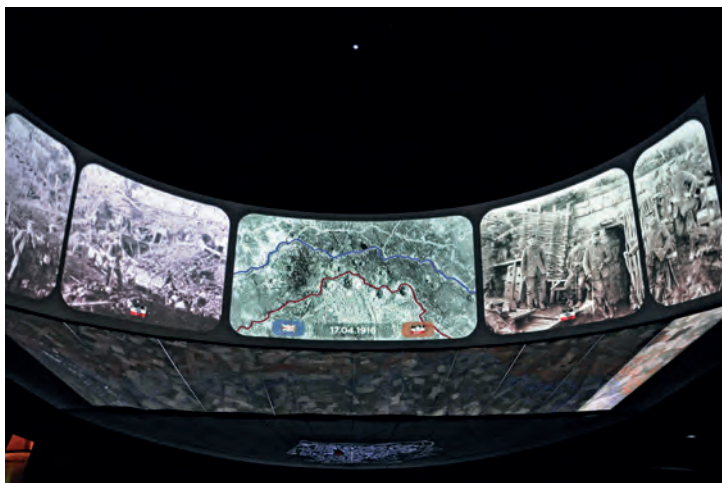
W badaniach z zakresu AWK technologie geoprzestrzenne okazują się niezwykle cenne, zwłaszcza dla rozwoju nieinwazyjnych metod badań archeologicznych, przydatnych zarówno w toku wstępnej oceny stanowisk, jak i jako uzupełnienie prac wykopaliskowych. Kwestia pogłębienia naszego rozumienia zagadnienia przestrzenności obszarów objętych konfliktem

<sup>25</sup> Aktualnie realizowany jest projekt badawczy pt. *Archeologiczne przywracanie pamięci o Wielkiej Wojnie. Materialne pozostałości życia i śmierci w okopach na froncie wschodnim oraz stan przemian krajobrazu pobitewnego w rejonie Rawki i Bzury (1914-2014)*, dający szansę na refleksję nie tylko nad palimpsestową naturą krajobrazu powojennego, nad życiem i śmiercią w okopach Wielkiej Wojny, ale i nad specyfiką naszego stosunku do szczątków żołnierzy spoczywających na wielonarodowych cmentarzach i w miejscach, gdzie zaginęli w boju. Podstawę dla rozpoznania byłego pola bitwy stanowią w tym projekcie archiwalne źródła kartograficzne, dane geoprzestrzenne, m.in. Numeryczny Model Terenu, powstały na bazie danych ALS oraz wyniki aplikacji innych, nieinwazyjnych metod (badania powierzchniowe, geofizyczne, zdjęcia lotnicze, etc.). Projekt jest finansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2013/10/E/HS3/00406.

<sup>26</sup> Warf i Arias (red.) 2008. Obok ogólnospołecznego entuzjazmu dla tego rodzaju technologii, ich gwałtowny rozwój zbiegł się z okresem, w którym w ramach nauk humanistycznych i społecznych nastąpiło znaczące otwarcie na możliwości praktycznego zastosowania koncepcji przestrzennych. W ciągu ostatnich dwudziestu lat pojęcia takie jak przestrzeń, miejsce, mapowanie czy wyobrażenia geograficzne na stałe zagościły w dyskursach wielu dziedzin analitycznych, po części dlatego, że w wyniku globalizacji samo pojęcie lokalizacji nabierało zaczęło zupełnie nowego znaczenia; Birkett-Rees 2012: 1.

<sup>27</sup> Podstawą dla takiej humanistyki przestrzennej jest GIS (*Geographic Information Systems*), stanowiący jej „szkielet”; zob. Bodenhamer, Corrigan i Harris (red.) 2010.

<sup>28</sup> Rączkowski i Banaszek 2014.



**Ryc. 5.** Sposób prezentacji wyników badań archeologicznych i historycznych, w tym archiwalnych zdjęć lotniczych na wystawie „In Flanders Fields Museum” w Ypres, Belgia (fot. A. Zalewska)

**Fig. 5.** Presentation of results of archaeological and historical studies, e.g., aerial photos, in the exhibition “In Flanders Fields Museum” at Ypres, Belgium (photo by A. Zalewska)

w oparciu o wyniki badań archeologicznych wydaje się jedną z kluczowych wartości epistemologicznych AWK.

Sugestywnie ukazuje to poprzez swoje studia odnoszące się do Wielkiej Wojny belgijski archeolog Birger Stichelbaut. Jeden z jego projektów badawczych objął digitalizację i ortorektyfikację ponad tysiąca zdjęć lotniczych wykonanych w latach 1914-1918, które wprowadził do systemu GIS, po to, by na podstawie fotografii określać i analizować cechy przedwojennego, wojennego i powojennego krajobrazu w rejonie belgijskiego Frontu Zachodniego. Dzięki zastosowaniu technologii geoprzestrzennych GIS i GPS, w połączeniu z archeologiczną analizą krajobrazu, możliwa była szczegółowa analiza materialnych pozostałości I wojny światowej w precyzyjnie zgeopozycjonowanym kontekście krajobrazowym<sup>29</sup> (ryc. 5).

Również jego kolejna, monumentalna praca *World War One aerial photography. An archaeolo-*

<sup>29</sup> Stichelbaut 2006. Realizacja tego zadania była o tyle bezcenna, że cechy antropogeniczne krajobrazu Frontu Zachodniego uległy niemal totalnej zmianie w stosunku do okresu sprzed 1914 roku, tj. został on niemal całkowicie zrujnowany w toku długotrwałych zmagañ I wojny światowej, potem zaś przez 100 lat ulegał przekształceniom, odzyskując swój mieszkalny i rolniczy charakter.

*gical perspective* wydaje się niezbędnym elementem studiów z zakresu archeologii krajobrazu współczesności w odniesieniu do ogólnoeuropejskiego „krajobrazu horroru” związanego z wydarzeniami z lat 1914-1918<sup>30</sup>. Co istotne, autor literalnie zachęca do aplikacji własnych wniosków z zakresu AWK<sup>31</sup> – do badań nad pozostałościami Wielkiej Wojny na Froncie Wschodnim, jak i późniejszych konfliktów<sup>32</sup>. Wyniki tego typu archeologicznych, nieinwazyjnych studiów geoprzestrzennych dostarczają wiele nowych pytań badawczych oraz potencjalnie otwierają na wnioski archeologów reprezentantów innych dyscyplin.

Podsumowując, zwłaszcza technologie geoprzestrzenne, które nie tylko ułatwiają niein-

<sup>30</sup> „These extraordinary sources document a pan-European landscape of horror that stretches from the North Sea in Belgium to the French-Swiss border, from the Black Sea in the south to the Baltic in the north, comprising parts of Italy, the Balkans and even more distant areas of the world. Aerial photographs were taken all over these different theatres of war, documenting a cultural landscape from which the relicts often remain visible as scars on the landscape, frequently concealed from the untrained eye. These photographs, used for the first time now as primary sources, hold a wealth of useful data for archaeologists, (war) historians and landscape specialists”; Stichelbaut 2009: 1.

<sup>31</sup> Stichelbaut 2006. Wnioski te oparte są na analizach archiwalnych zdjęć lotniczych odnoszących się m.in. do wyjątkowego obszaru Salient Ypres, na którym użyto po raz pierwszy bojowych gazów właśnie z uwagi na sprzyjające temu uwarunkowania przestrzenne.

<sup>32</sup> [...] there is the importance of expanding the area studied in order to examine other parts of the conflict landscape. Initially, we have in mind in particular the remainder of the front in Belgium and France. However, it would also be interesting to test whether or not the methodology can be applied to the battlefields at the Eastern Front and other theatres of war (Palestine Front, Gallipoli, etc.) and to examine what new information can be obtained. The archival research into large collections of World War One aerial imagery presented in this study would facilitate and benefit such an initiative. Yet, the absence of reliable and accurate maps and reference data for these areas would certainly be an additional challenge. In this respect, we argue strongly in favour of collaboration with any new projects starting in the future. Perhaps not even focusing on sites related to World War One but also conflict archaeology of 20th and 21st century more generally”; Stichelbaut 2009: 380 (podkr. A.Z.).

wazyjną identyfikację stanowisk archeologicznych zniszczonych w czasie lub w następstwie wojny, lecz również pozwalają na prowadzenie badań w tym regionie na skalę, jaka z pewnością nie byłaby możliwa z użyciem tradycyjnej metody wykopaliskowej<sup>33</sup>, w znaczący sposób przyczyniają się do rozwoju archeologii współczesnych konfliktów. Jednocześnie, konieczność ciągłego wiązania różnego typu źródeł (w tym odnoszących się do współczesnego i wojennego krajobrazu: danych przestrzennych, informacji pochodzących z dokumentów historycznych i wywiadów antropologicznych) umożliwia prowadzenie rozległych, nieinwazyjnych badań obszarów oznaczonych konfliktami na skalę dotąd niespotykaną w żadnej z poddziedzin archeologii.

Jednak nawet wieloaspektowe naszkicowanie wartości epistemologicznej (poznawczej) AWK nie pozwala na uznanie takiego jej opisanie za kompletne. Równie istotna jest wartość aksjologiczna AWK.

#### ARCHEOLOGIA PROSPOŁECZNA I WARTOŚĆ AKSJOLOGICZNA ARCHEOLOGII WSPÓŁCZESNYCH KONFLIKTÓW

Archeologia prospołeczna jest jedną z możliwych orientacji działania archeologów. Zawierają się w niej takie obszary praktycznego działania archeologa, poprzez które wysiłki poznawcze koncentrowałyby się nie tylko na pytaniach: „co to jest” lub „czym było, to co jest” – w odniesieniu do materialnych pozostałości przeszłości, ale również na pytaniach: „jaka jest wartość społeczna, tego co jest (tego co zostało, z tego co było)” i jakie funkcje i role społeczne zostały temu przypisane lub mogłyby zostać przypisane. Jednocześnie w drugim obszarze pytań o profilu aksjologicznym zasadne wydaje się również pytanie o to: „jak będzie to co jest, w odniesieniu do tego czym jest” (jakie wartości się z tym wiążą, jakie funkcje się temu przypisuje)? W kontekście tych złożonych pytań szczególnie pilna wydaje się potrzeba koncentracji wysiłków raczej na dostarczaniu odpowiednich, ogólnych ram teoretycznych dla archeologii współcze-

nych konfliktów w Polsce niż na prowadzeniu niedojrzałych badań szczegółowych.

Dodatkowym wzmocnieniem istotności tej tezy, a pośrednio uzasadnieniem zasadności uprawiania AWK w ogóle, w tym w szczególności podkreślania jej wartości aksjologicznej, jest opinia brytyjskiego antropologa i archeologa Nicholasa Saundersa, który przekonuje, że być może żaden inny rodzaj archeologii nie jest tak dogłębnie i przejmująco antropologiczny jak archeologia Wielkiej Wojny i pozostałe archeologie konfliktów XX wieku. Dlaczego? Materialne pozostałości po konfliktach mają potencjał łączenia pokoleń i różnych podmiotów, tj. naukowców, studentów, osoby zwiedzające pola bitewne i wszystkich, którzy pragną zrozumieć wysiłki i straty ludzkie składające się na tworzenie świata, w którym żyjemy<sup>34</sup>. Jednocześnie szczególnie wart podkreślenia jest fakt, że przyszłe warstwy archeologii konfliktu odkładają się również w dniu dzisiejszym, na naszych oczach: a) zarówno w postaci fizycznych pozostałości zniszczeń, lecz również b) poprzez nasze decyzje odnośnie tego, co uznawane jest i będzie za zabytek archeologiczny, za strefę ochrony konserwatorskiej czy stanowisko archeologiczne oraz c) w formie nowych i odnawianych pomników i krajobrazów upamiętnienia, nowych muzeologicznych nawiązań do konfliktu, medialnej polityki prezentacji wojny czy d) koncepcji na temat dziedzictwa wojennego i e) rozwijającego się w szybkim tempie, wielomilionowego przemysłu turystyki kulturowej, tanaturystyki, turystyki militarnej – do miejsc związanych z konfliktem<sup>35</sup>.

Z perspektywy badaczy Frontu Zachodniego zainteresowanie niedawnymi konfliktami w kręgach akademickich było zawsze stosunkowo duże, choć do niedawna archeologia w bardzo niewielkim stopniu uczestniczyła w tym dyskursie<sup>36</sup>. Dopiero w ostatnim dziesięcioleciu archeolodzy podjęli krytyczną analizę kultury materialnej wojen uprzemysłowionych, prowadząc nowatorskie badania w ramach stanowisk z okresu I i II wojny światowej<sup>37</sup>. W efekcie wdrożone zostały

<sup>33</sup> Birkett-Rees 2012, 2013; Stichelbaut 2006, 2009.

<sup>34</sup> Zob. Saunders (red.) 2004, 2007.

<sup>35</sup> Saunders 2012; Zalewska 2014.

<sup>36</sup> Sutherland i Holst 2005.

<sup>37</sup> Desfossés i Jacques 2002; Saunders 2002; Schofield 2005; Saunders 2007, 2012; Stichelbaut

również w praktykę akademicko-dydaktyczną całkowicie nowe specjalizacje badawcze. Na przykład Centrum Archeologii Pól Bitewnych zostało powołane na Uniwersytecie w Glasgow w 2006 roku, a studia magisterskie i podyplomowe z zakresu archeologii konfliktu na Uniwersytecie w Birmingham prowadzone są od 2008 roku (w ramach Center for War Studies, m.in. ze specjalizacją MA in British First World War Studies).

Również w Polsce zainicjowane zostały zajęcia dydaktyczne dedykowane archeologii współczesnych konfliktów, choć w węższym i mniej regularnym zakresie (głównie w trybie wykładów fakultatywnych, seminariów czy specjalizacji), np. archeologia konfliktów zbrojnych na Uniwersytecie Wrocławskim czy archeologia pamięci na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej<sup>38</sup>.

Niezmiennie rosnące zainteresowanie zarówno odbiorców pozaakademickich<sup>39</sup>, jak i środowisk akademickich kulturą materialną konfliktów (i co koniecznie należy tu podkre-

ślić – nasilające się zaangażowanie adeptów archeologii w problematykę archeologii współczesności, w tym archeologii współczesnych konfliktów, które – mam nadzieję – już wkrótce wymusi systemowe zmiany w kwestii oferty dydaktycznej również w naszym kraju), wynika ze zmian zachodzących obecnie w postawach społecznych i koncepcjach dotyczących sposobów interpretacji obiektów, krajobrazów i pamięci oraz interakcji z nimi:

„Powstanie wyspecjalizowanej gałęzi archeologii dedykowanej badaniom nad materialnymi pozostałościami współczesnych konfliktów zbrojnych jest niejako konsekwencją daleko idącej przemiany pojęciowej i mentalnej. W punkcie przecięcia obszarów zainteresowań historii, archeologii i antropologii rozwijają się obecnie fascynujące dyskursy na temat relacji pomiędzy ludźmi, obiektami i krajobrazami, roli pól bitewnych jako narodowych i ponadnarodowych miejsc dziedzictwa kulturowego oraz rozwoju metodologii badań archeologicznych dla eksploracji prowadzonych w miejscach konfliktów przemysłowych<sup>40</sup>.

2009; Pollard i Banks 2008; Scott i McFeaters 2011; Bleed i Scott 2011.

<sup>38</sup> Wiedza na temat aktualnej i planowanej na najbliższe lata dostępności i specyfiki zajęć z zakresu „archeologii współczesności”, w tym „archeologii współczesnych konfliktów” w przestrzeni polskiej oferty edukacyjnej warta jest doprecyzowania i usystematyzowania oraz – co nie ulega według mnie wątpliwości – pilnych uzupełnień. Byłaby ona pomocna w podejmowaniu decyzji korzystnych z poznawczego i edukacyjnego punktu widzenia. Aktualnie bowiem – w sytuacji niedostatecznej instytucjonalizacji w archeologii badań nad problematyką współczesności (zwłaszcza kwestii rozpoznawania funkcji i znaczeń zarówno poznawczych, jak i społecznych materialnych pozostałości nieodległej w czasie przeszłości) – obok uzasadnionych opinii krytykujących ów stan rzeczy, które były wyartykułowane m.in. w trakcie dyskusji na I Kongresie Archeologii Polskiej, powstają też opinie o rzekomym braku cech „archeologiczności” tej subdziedziny, czy o braku postępów w tej dziedzinie.

<sup>39</sup> Na wzrost publicznego zainteresowania historią i upamiętnieniem niedawnych konfliktów wskazuje stale rosnąca liczba osób odwiedzających pola bitewne i pomniki czasów I i II wojny światowej, jak również ogromny popyt na wszelkiego rodzaju informacje, wystawy czy publikacje na temat tych wojen; zob. Hall, Basarin i Lockstone-Binney 2010; Saunders 2013 (tam dalsza literatura).

Ponadto fakt, że technologie geoprzestrzenne okazały się niezwykle skuteczne w rozpoznawaniu palimpsestowego charakteru otaczającej nas rzeczywistości i przyczyniły się do rozwoju nieinwazyjnych metod badań archeologicznych (przydatnych w toku wstępnej lokalizacji stanowisk oraz jako uzupełnienie prac wykopaliskowych) spowodował, że archeolodzy mogli się też zbliżyć do tzw. zagadnień związanych z bolesnym dziedzictwem. Przesądza to, moim zdaniem, w sposób szczególny o wyjątkowej wartości aksjologicznej AWK, która sama w sobie może spełniać pozytywną swoistą funkcję pamięciową bądź upamiętniającą. Jednocześnie trzeba cały czas pamiętać o tym, że badanie miejsc pokonfliktowych wiązać się może z występowaniem współmiernych korzyści, zagrożeń, jak również problemów natury praktycznej i etycznej. Jednocześnie jednak, społeczne i polityczne konsekwencje interwencji archeologicznej bywają zupełnie nieoczekiwane, co ilustrują przypadki, w których badania archeologiczne stworzyły swoje własne środowisko polityczne, niekoniecznie zgodne z zamierzeniami

<sup>40</sup> Birkett-Rees 2012: 2.

wyjściowymi, choć nie zawsze negatywne<sup>41</sup>. Dlatego istnieje przestrzeń i wyraźna potrzeba dla tworzenia pełniejszych modeli pamięci w ramach archeologii współczesnych konfliktów, które pozwolą wyeksponować wewnętrzne powiązania i zależności pomiędzy pamięcią jednostek, narracjami pamięci niewielkich grup, hegemonicznymi procesami zapamiętywania a ogromem różnego rodzaju działań, miejsc i procesów kulturowych, w ramach których są one praktykowane i kwestionowane. Co istotne, archeolodzy praktykujący badania z zakresu archeologii współczesnych konfliktów nie uchylają się od tworzenia warunków sprzyjających pracy z pamięcią. Najskuteczniej można starać się tego dowieść poprzez praktykowanie w polu AWK<sup>42</sup>. W ramach współczesnej archeologii odbywa się to zarówno na poziomie teoretycznym, np. w oparciu o krytykę teorii pamięci, z poświęceniem szczególnej uwagi kwestiom dynamiki pamięci i władzy w ramach miejsc spornych oraz ich otoczenia<sup>43</sup>, jak i na poziomie praktycznym<sup>44</sup>.

W kontekście decyzji o potrzebie lub możliwości badania „miejsc wrażliwych” szczególnie istotne wydaje się znaczenie założenia, poprzez które w mojej opinii w pełni przejawia się specyfika AWK, a mianowicie, że wartość archeologii leży zarówno w jej naukowości, jak i w jej moralności. Refleksja odnosząca się do tego założenia skłania m.in. do odpowiedzi na Gadamerowskie pytanie o to, „w jaki sposób przynależą do siebie wiedza i oddziaływanie”, a precyzyjniej: w jaki sposób przynależą do siebie wiedza na temat przeszłości i jej oddziaływanie społeczne (jaki jest jednostkowy i wspólnotowy sens poznawania przeszłości)? Pośrednio jest to również pytanie o to, na ile archeolog świadom jest (powinien być) skutków swoich badań poznawczych, a także na ile ma prawo ingerować w „archiwum ziemi” świadom, że zawiera ono „opowieści”, które mogą obarczyć terażniejszość dodatkowymi napięciami i dylematami? Wydaje się, że odpowiedzi na tego typu pytania wyznaczają wartość aksjologiczną archeologii współczesnych konfliktów.

#### PODSUMOWANIE – SPECYFIKA

<sup>41</sup> Zob. rozwinięcie tego wątku przez Gabriel Moshenska (2010) w inspirującym esejku *Working with memory in the archaeology of modern conflict*.

<sup>42</sup> Zalewska 2012, 2013.

<sup>43</sup> Moshenska 2010.

<sup>44</sup> Early 2013.

#### I PROBLEMATYCZNOŚĆ PRZEDMIOTU BADAŃ ARCHEOLOGII WSPÓŁCZESNYCH KONFLIKTÓW

Początki archeologii konfliktu sięgają podejmowanych około 25 lat temu badań nad strategią wojskową i taktyką możliwą do odczytania w miejscach starożytnych i nowożytnych bitew<sup>45</sup>. Dziedzina ta wyewoluowała z archeologii historycznej i historii wojskowości, w których pierwotnie miała ona służyć „wypełnianiu luk pozostawianych przez historię”<sup>46</sup>. Dotychczas dla opisu badań odnoszących się do materialnych pozostałości wojen używany był bardzo pojemny termin archeologia pól bitewnych. Należy go jednak w świetle tego, co stwierdzono powyżej uznać za zawężający i – jako taki – nieadekwatny dla pola badań AWK. W polskich warunkach archeologia współczesnych konfliktów może być postrzegana jako nawiązanie i poszerzenie uprawianych od dekad badań z zakresu archeologii pól bitewnych<sup>47</sup>. O ile jednak w niektórych państwach, np. w Wielkiej Brytanii, badania z zakresu archeologii pól bitewnych skutkowały kompleksowym rozpoznaniem zagadnienia krajobrazów pokonfliktowych<sup>48</sup>, a nawet stworzeniem pełnych katalogów pól bitew<sup>49</sup> (które w efekcie traktowane są jako strefy ochrony konserwatorskiej), w naszym kraju możemy mówić jedynie o epizodycznym i fragmentarycznym stanie badań nad polami bitew.

Konstituowaniu się metodyki i metodologii AWK towarzyszy wiele założeń<sup>50</sup>. Fundamentalną podstawą, na której zasadza się zarówno archeologia, jak i antropologia konfliktu, jest założenie, że sposoby prowadzenia przez ludzi walki pozostawiają takie ślady się w materialnych pozostałościach<sup>51</sup>, które mogą być pomocne

<sup>45</sup> Scott, Fox, Connor i Harmon 1989.

<sup>46</sup> Scott i McFeaters 2011: 105.

<sup>47</sup> Zob. Zawadzki 2010 (tam dalsza literatura).

<sup>48</sup> English Heritage 2002.

<sup>49</sup> English Heritage 1994; 1995.

<sup>50</sup> Schofield, Klausmeller i Purbrick (red.) 2006; Pollard i Banks 2008.

<sup>51</sup> Podkreśla się przy tym, że archeologia jako nauka opiera się na przekonaniu, że działalność człowieka pozostawia fizyczne ślady, określone schematy możliwe do wydobywania i interpretacji. Choć wojny i konflikty mogą wydawać się wydarzeniami dość chaotycznymi, obejmując one zachowania pozostawiające właśnie takie, zgodne z określonymi schematami ślady; Scott 2005.

w obrazowaniu (uwarunkowań) zachowań ludzi w przeszłości, np. stopień ich wykształcenia, rodzaj wyposażenia (środki militarne / broń, którą dysponują), oraz że sama walka pozostawia po sobie pewne fizyczne ślady poddające się interpretacji<sup>52</sup>. Jednocześnie poprzez narastającą praktykę AWK dowodzi się założenia, że badania archeologów w miejscach naznaczonych konfliktami XX i XXI wieku pozwalają uzyskać całkowicie unikalną perspektywę przeszłości i teraźniejszości(!) – poprzez badania pozostałości materialnych życia codziennego, zarówno na samych polach bitew i miejscach konfliktów, jak i w ich otoczeniu.

Jednocześnie centralny plan w AWK zajmuje dążenie do możliwie najpełniejszego poznania cech fizycznych (przestrzenności) obszarów historycznie objętych konfliktem. Brany jest przy tym pod uwagę fakt, że zdarzenia wojenne są zazwyczaj – w ujęciu archeologicznym – dość krótkotrwałe. Przy czym są one często bardzo intensywne. Choć charakter zdarzeń związanych z konfliktami zbrojnymi jest przede wszystkim destruktywny, generują one również pozostałości materialne odzwierciedlające charakterystyczne wzorce zachowań typowe dla społeczno-kulturowego kontekstu zmagania wojennych, które potencjalnie da się unaoczniać archeologicznie. Przedmiot badań AWK mogą stanowić również towarzyszące konfliktom zdarzenia i procesy, które nie zawsze w sposób trwały i oczywisty wpisują się w krajobraz pobitewny, ale które w symbiotyczny sposób dopełniać mogą archeologiczny obraz wojny i jej następstw.

W pełni zasadna wydaje się opinia, że zainteresowanie archeologii zróżnicowanymi powiązaniem przestrzennymi składającymi się na krajobraz wojny oraz szerszą definicją miejsca konfliktu stanowi niejako konsekwencję rozważań teoretycznych w kręgu archeologii krajobrazu. Studia nad krajobrazem (*landscape archaeology*) – dziedzina dedykowana opisowi, interpretacji i zrozumieniu rozwoju elementów kulturowych dostrzegalnych na powierzchni ziemi i bezpośrednio pod nią – w połączeniu z archeologią konfliktu nakreśla interesujący nowy obszar badań, na tyle dojrzały, że możliwe staje się przeniesienie go na grunt złożonych miejsc konfliktów współczesnych (zindustrializowanych)<sup>53</sup>.

Szczególnie ciekawą aplikacją AWK wydaje się praktykowanie archeologii Wielkiej Wojny w nurcie „antropologicznej archeologii konfliktu”. Nicholas Saunders, diagnozując stan badań antropologii i archeologii I wojny światowej w zachodniej Europie, stwierdził, że przez ponad osiemdziesiąt lat archeolodzy postrzegali związek pomiędzy archeologią a tym totalnym konfliktem jedynie w kontekście zniszczeń dokonanych w toku działań wojennych w ramach stanowisk średniowiecznych i prehistorycznych<sup>54</sup>. Jednak począwszy od 2002 roku, powoli, lecz systematycznie zaczęło się wyłaniać bardziej holistyczne i oparte na pełniejszych informacjach podejście, pozwalające postrzegać pozostałości wydarzeń z lat 1914-1918 nie tylko jako z konieczności należące do zakresu badań archeologicznych, lecz również jako istotną, integralną wręcz część zapisu archeologicznego jako takiego. Do tego zapisu zaliczają się zarówno pola bitew jako takie, jak i ich zaplecza, w tym obozowiska i cmentarze, łączone często z szerszą dziedziną antropologii konfliktu<sup>55</sup>.

Wiele z miejsc (potencjalnych stanowisk archeologicznych) związanych ze współczesnymi konfliktami to miejsca szczególne, zarówno pod względem zachowania ich fizycznej formy, jak i emocjonalnych czy politycznych konotacji, jakie nierozzerwalnie towarzyszą konfliktom zbrojnym. Jest to widoczne w przypadku miejsc konfliktów historycznych wciąż aktywnie obecnych w rozszerzonej pamięci społecznej (ryc. 6; 7). Do takich miejsc należą zwłaszcza cmentarze, na których spoczywają ofiary wojen. Często napotyka się na trudności, a czasem wręcz zakazy badania tego rodzaju miejsc (stanowisk) za pomocą tradycyjnej metody wykopaliskowej, co stanowi istotną trudność dla archeologów.

Jessie Birkett-Rees określa tego typu miejsca mianem „miejsc wrażliwych” i definiuje je jako kombinację swoistych czynników fizycznych, kulturowych i politycznych obecnych w kontekście danego stanowiska, która uniemożliwia wykorzystanie bardziej tradycyjnych, a jednocześnie destrukcyjnych technik wykopaliskowych<sup>56</sup>:

<sup>54</sup> Saunders 2013.

<sup>55</sup> Saunders 2007; Schofield 2005.

<sup>56</sup> Często spotykaną kategorią obszarów wrażliwych są miejsca kojarzone z konfliktami historycznymi, których następstwa pozostają wciąż żywe w rozszerzonej pamięci społecznej; Birkett-Rees 2012.

<sup>52</sup> Bleed i Scott 2011; Scott i McFeaters 2011.

<sup>53</sup> Ashmore i Knapp (red.) 1999; Ashmore 2004; Birkett-Rees 2013.



„Archeologii jako dyscyplinie najbliższe są badania wykopaliskowe, te zaś, niejako z definicji, są procesem destrukcyjnym i nie zawsze możliwym do przeprowadzenia w miejscach konfliktów, zwłaszcza jeśli w dalszym ciągu stanowią one element upamiętnienia traumatycznego okresu z nieodległej przeszłości. Aby możliwe było prowadzenie badań w tego rodzaju miejscach, których koronnymi przykładami są pola bitew i pomniki upamiętniające wydarzenia z czasów I i II wojny światowej, konieczne było opracowanie przez archeologów możliwie nieinwazyjnych i minimalnie destruktywnych metod zapisu i analizy pozostałości materialnych. Wydobywanie i dokumentacja fizycznych śladów konfliktów w miejscach szczególnie wrażliwych stało się możliwe dzięki rozwojowi i rosnącej dostępności specjalistycznych technologii przestrzennych”<sup>57</sup>.

Fakt, że technologie geoprzestrzenne okazały się niezwykle skuteczne w rozpoznawaniu palimpsestowego charakteru otaczającej nas rzeczywistości i przyczyniły się do rozwoju nieinwazyjnych metod badań archeologicznych (przydatnych zarówno w toku wstępnej lokalizacji stanowisk, ale też jako uzupełnienie prac wykopaliskowych) spowodował, że archeolodzy zbliżają się w sposób stosowny do zagadnień związanych z bolesnym dziedzictwem, w których zawierają się „miejscza wrażliwe”.

W artykule tym scharakteryzowany został najpierw przedmiot badań archeologii konfliktów, tj. poddziedziny dedykowanej badaniom procesów powstawania, zachowania i konserwacji śladów materialnych w miejscach konfliktów. Następnie analizie poddałam wartość epistemologiczną (szczególnie wkład technologii przestrzennych w ewolucję tej poddziedziny) i wartość aksjologiczną archeologii współczesnych konfliktów. Starłam się przez to wykazać, że w ciągu ostatniego dziesięciolecia AWK stała się dziedziną dojrzałą, refleksyjną, usystematyzowaną i wielodyscyplinarną. Dynamika rozwoju tej poddziedziny archeologii pozwala mieć nadzieję, na wartościowe zarówno pod względem poznawczym, jak



**Ryc. 6.** Uczestnicy konferencji *Landscape from Above*, zainteresowani praktyką w polu archeologii współczesnych konfliktów, na jednym ze stanowisk archeologicznych Salient Ypres, Belgia (fot. A. Zalewska)

**Fig. 6.** Participants of the *Conflict Landscapes and Archeology from Above* conference with interest in modern conflicts archaeology at Salient Ypres archaeological site, Belgium (photo by A. Zalewska)



**Ryc. 7.** Miejsce pamięci o Wielkiej Wojnie – okolice bitwy pod Verdun, Francja. Dziś to element wielkiego „przemysłu dziedzictwa” (fot. A. Zalewska)

**Fig. 7.** The memorial to the Great War – near the site of the Battle of Verdun, France. Today an element of the great “heritage industry” (photo by A. Zalewska)

i społecznym aplikacje pojawią się również w Polsce<sup>58</sup>.

<sup>57</sup> Birkett-Rees 2012: 3.

<sup>58</sup> Niniejszy tekst powstał dzięki kwerendum dokonany w ramach realizacji zadania 1 projektu badawczego pt. *Archeologiczne przywracanie pamięci o Wielkiej Wojnie. Materialne pozostałości życia i śmierci w okopach na froncie wschodnim oraz stan przemian krajobrazu pobitewnego w rejonie Rawki i Bzury (1914-2014)* (nr 2013/10/E/HS3/00406) finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki.

## WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY:

- Ashmore, W.  
2004. Social archaeologies of landscape, [w:] L. Meskell i R. Preucel (red.) *A companion to social archaeology*, 255-271. Malden (Mass.): Blackwell Publishing.
- Ashmore, W. i A.B. Knapp (red.)  
1999. *Archaeologies of landscape. Contemporary perspectives*. Malden (Mass.): Blackwell Publishing.
- Birkett-Rees, J.  
2012. *Geospatial science and the archaeology of the First World War. Context for conflict*. Melbourne: Geospatial Sciences, RMIT 2, E-text.
- Birkett-Rees, J.  
2013. The state of the art. Spatial technologies and the archaeology of the First World War, [w:] I.G. Yumuşak i M. Mehdi Ilhan (red.), *Gallipoli: history, myth and memory (Gelibolu: Tarih, Efsane ve Anı)*, 21-35. Istanbul: Istanbul Medeniyet Üniversitesi.
- Bleed, P. i D.D. Scott  
2011. Contexts for conflict: conceptual tools for interpreting archaeological reflections of warfare. *Journal of Conflict Archaeology* 6: 42-64.
- Bodenhamer, D.J., J. Corrigan i T.M. Harris (red.)  
2010. *The spatial humanities. GIS and the future of humanities scholarship*. Indiana University Press Bloomington.
- Buchli, V.  
2010. Memory, melancholy and materiality, [w:] D. Borić (red.), *Archaeology and memory*, 204-210. Oxford: Oxbow Books.
- Desfossés, Y. i A. Jacques  
2002. Vers une définition et une reconnaissance de l'archéologie de la Première Guerre mondiale, [w:] P. Nivet (red.) *Actes des colloques 'La Bataille en Picardie, combattre de l'Antiquité au XX<sup>e</sup> siècle'*, 203-220. Amiens: Encrage.
- Desfossés, Y., A. Jacques i G. Prilaux  
2000. Premières recherches sur la Grande Guerre dans le Nord-Pas de-Calais. *Archéologia* 367: 32-39.
- Dorn, K. (red.)  
2003. The archaeology of conflict. *English Heritage Conservation Bulletin. A Bulletin of the Historic Environment* 44: 1-64.
- Early, R.  
2013. Excavating the World War II prisoner of war camp at La Glacrie, Normandy [w:] H. Mytum i G. Carr (red.), *Prisoners of war archaeology, memory, and heritage of 19<sup>th</sup>-and 20<sup>th</sup>-century mass internment*. New York: Springer.
- English Heritage  
1994. *Battlefields. The proposed register of historic battlefields*. London.
1995. *The register of historic battlefields*. London.
2002. *Human bones from archaeological sites. Guidelines for producing assessment documents and analytical reports*. London.
- Głosek, M.  
2006. Archeologia na tropach zbrodni. *Z otchłani wieków* 61(1-2): 106-111.
- González-Ruibal, A.  
2008. Time to destroy. An archaeology of supermodernity. *Current Anthropology* 49(2): 247-279.
- Góra, M.  
1996. Sprawozdanie z badań poszukiwawczych na cmentarzu polskich jeńców wojennych 6-24 września 1994 r. *Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne* 2: 145-148.
1997. Historia odkrycia tajnego cmentarza ofiar NKWD w VI kwartale lasu charkowskiego. *Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne* 3: 145-148.
2000. Cmentarz ofiar sowieckiego totalitaryzmu w Charkowie. Próba podsumowania rządowych prac ekshumacyjnych w latach 1991-1996. *Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne* 6: 187-200.
- Hall, J., V.J. Basarin i L. Lockstone-Binney  
2010. An empirical analysis of attendance at a commemorative event: Anzac Day at Gallipoli. *International Journal of Hospitality Management* 29: 245-253.
- Huzarski, M. i A. Czupryński (red.)  
2012. *Wojna i pokój przedmiotem badań polemologiczno-irenologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej.
- Kola, A.  
2005. *Archeologia zbrodni. Oficerowie polscy na cmentarzu ofiar NKWD w Charkowie*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa.
- Kruszyńska, A.  
2013. *Wojna jako zjawisko polityczne, społeczne i kulturowe*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sup Lupa.
- Moshenska, G.  
2010. Working with memory in the Archaeology of Modern Conflict. *Cambridge Archaeological Journal* 20: 33-48.
- Nadolski, A.  
1991. Stan archeologicznych badań pól Grunwaldu (do roku 1988). *Studia Grunwaldzkie* 1: 24-30.

- Nicolis, F., G. Ciurletti i A. De Guio (red.)  
2011. *Archeologia della Grande Guerra. Atti del Convegno Internazionale 23/24 June 2006*. Trento: Stampalith.
- Olejnik, K. (red.)  
2006. *Wojna jako przedmiot badań historycznych*. Toruń: Wydawnictwo A. Marszałek.
- Olsen, B., M. Shanks, T. Webmoor i Ch. Witmore  
2012. *Archaeology. The discipline of things*. London: University of California Press.
- Pollard, T. i I. Banks (red.)  
2008. *Scorched earth. Studies in the archaeology of conflict*. Leiden: Brill.
- Rajewski, Z.  
1963. Archeologia w poszukiwaniu Grunwaldu. *Z otchłani wieków* 19: 114-118.
- Rączkowski, W. i Ł. Banaszek  
2014. Potencjał danych ALS w badaniach archeologicznych, [w:] P. Wężyk (red.), *Podręcznik dla uczestników szkoleń z wykorzystaniem produktów LiDAR*, 192-200. Warszawa: ProGea, GUGiK.
- Robertshaw, A. i D. Kenyon  
2008. *Digging the trenches. The archaeology of the Western Front*. Barnsley: Pen & Sword Military.
- Saunders, N.J.  
2001. Matter and memory in the landscapes of conflict. The Western Front 1914-1999, [w:] B. Bender i M. Winer (red.), *Contested landscapes: movement, exile and place*, 37-53. Oxford: Berg.  
2002. Excavating memories. *Archaeology and the Great War, 1914-2001. Antiquity* 76(1): 101-108.  
2003. *Trench art. Materialities and memories of war*. Oxford: Berg.  
2007. *Killing time. Archaeology and the First World War*. Sutton (UK): Stroud.  
2012. Introduction. Engaging the materialities of 20<sup>th</sup> and 21<sup>st</sup> century conflict, [w:] N.J. Saunders (red.), *Beyond the dead horizon. Studies in modern conflict archaeology*, x-xiv. Oxford: Oxbow Books.  
2013. Anthropology and archaeology of the First World War. *Cadernos (Patrimônio, Memória e Identidade)* 26(38): 17-31.
- Saunders, N.J. (red.)  
2004. *Matters of conflict. Material culture, memory, and the First World War*. London: Routledge.
- Saunders, N.J. i P. Cornish (red.)  
2009. *Contested objects. Material memories of the Great War*. Abingdon: Routledge.
- Schneider, V.  
2013. American, British, and French PoW camps in Normandy, France (1944-1948). Which role for archaeology in the memorial process?, [w:] H. Mytum i G. Carr (red.), *Prisoners of war archaeology, memory, and heritage of 19<sup>th</sup>- and 20<sup>th</sup>-century mass internment*, 117-128. New York: Springer.
- Schofield, J.  
2005. *Combat archaeology. Material culture and modern conflict*. London: Duckworth.
- Schofield, J., A. Klausmeller i L. Purbrick (red.)  
2006. *Re-mapping the field. New approaches in conflict archaeology*. Berlin: Westkreuz-Verlag.
- Scott, D.D.  
2005. The Archaeology of Battlefields. A pioneer in the field discusses a new way to investigate warfare, *Archaeology* 58(5). Internet: [www.archaeology.org/online/interviews/scott.html](http://www.archaeology.org/online/interviews/scott.html) (wgląd: 12.2013).
- Scott, D.D., R.A. Fox, M.A. Connor i D. Harmon  
1989. *Archaeological perspectives on the battle of the Little Bighorn*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Scott, D.D., L.E. Babits i Ch.M. Haecker  
2009. *Fields of conflict. Battlefield archaeology from the Roman Empire to the Korean War*. Washington: Potomac Books, Inc.
- Scott, D.D. i A.P. McFeaters  
2011. The archaeology of historic battlefields. A history and theoretical development in conflict archaeology. *Journal of Archaeological Research* 19: 103-132.
- Siedlak, S.  
1961. Badania archeologiczne w 720 rocznicę bitwy pod Legnicą. *Z otchłani wieków* 27(3): 203-209.
- Silberman, N.  
2004. Flanders fields. Uncovering the carnage of World War I. *Archaeology* 57(3): 24-29.
- Stichelbaut, B.  
2006. The application of First World War aerial photography to archaeology. The Belgian images. *Antiquity* 80: 161-172.  
2009. *World War One aerial photography. An archaeological perspective*, maszynopis pracy doktorskiej. Belgium, Department of Archaeology, University of Ghent.
- Sutherland, T. i M. Holst  
2005. Battlefield archaeology. A guide to the archaeology of conflict. *British Archaeological Jobs Resource*: 1-42.

- Warf, B. i S. Arias (red.)  
2008. *The spatial turn. Interdisciplinary perspectives*. London-New York: Routledge.
- Zalewska, A.  
2012. Archeologia jako forma kreowania, pielęgnowania i odzyskiwania pamięci. [w:] S. Tabaczyński, A. Marciniak, D. Cyngot i A. Zalewska (red.) *Przeszłość społeczna. Próba konceptualizacji*, 1178-1189. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
2013. Roadside lessons of historicity. The roles and the meanings of the material points of references to The Great War and in shaping historical sensitivity and awareness. *Sensus Historiae* 13(4): 69-85.
- 2013a. Relevant and applicable archaeology. The material remains of the First World War: between „foundational” and „biographical” memory, between „black archaeology” and „conflict archaeology”. *Sprawozdania Archeologiczne* 65: 9-49.
2014. Prospołeczna, partycypacyjna i „wspólnotowa” archeologia bliskiej przeszłości jako sposób na nadawanie sensu trwaniu (ludzi i rzeczy) oraz jako antidotum na niedostateki wiedzy i trywializację przeszłości. *Studia Humanistyczne* 13(2): 19-39.
- (w druku) The ‘Gas-scape’ on the Eastern Front, Poland (1914-2014). Exploring their material and digital landscapes and remembering those ‘Twice – Killed’, [w:] B. Stichelbaut i D. Cowley (red.), *Conflict landscapes and archaeology from above*.
- Zawadzki, P.  
2010. *Archeologia pól bitewnych – próba syntezy*, maszynopis pracy magisterskiej. Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Instytut Archeologii.

### Anna I. Zalewska

Modern Conflicts Archaeologies as the practice of pro-social archaeology. Epistemological and axiological values of Archaeology of the Great War

#### Summary

The aim of this chapter is to situate archaeological approaches to modern conflicts within a framework of pro-social activities, including appeasing conflicted memories and reconciliation of the descendants of the individuals and nations formerly fighting each other. Experiencing and critical appreciation of archaeologies of wars is presented here not only as the means of acquiring detailed knowledge about the past events on the basis of material remains of those events, but also as the commemorative practice (“memory practices”). Such approach requires parallel, and influencing each other a) studies on the specific cases and state of research on modern conflict archaeologies and b) reflection on the relationship between the past, the future and the actual statuses of painful material remains (especially human remains burdened by the traces of oppressive acts).

This chapter offers an analysis of the directions in which the Archaeologies of Modern Conflicts were developed so far. In the first part epistemological and in the second the axiological values of AMC are sketched. Also, the main

features of multidisciplinary studies, especially the necessary combination of using non-invasive (archival air photographs, LiDAR, field - walking, geophysics, etc. and invasive data are outlined. It is based on the examples of results of Belgian, French, Australian and English studies on material remains of World War One. Finally, the potential of applicability of modern conflicts archaeology in practicing also the archaeology of WWI’s Eastern Front, seen as the way of deepening our knowledge about the past events and social processes (combat but not only) and as the mode of reconciliation is demonstrated.

On the basis of this juxtaposition (of conclusions drawn from the Western European literature on World War One Archaeology and the *status quo* of practicing it in preliminary stage in Eastern Europe) I argue that archaeological work on the former war-zones also in Poland offers a unique and powerful forum for pro-social, potentially affirmative, transdisciplinary research, which can be the mode of reconciliation and reflective being in time.